

TRUEBAREN MENDEURRENA (*)

Bilbo, 1989-XI-24

Jose Antonio Arana Martija

Antonio de Trueba y de la Quintana hil zenetik Martxoaren 10ean bete ziren ehun urte, eta euskararekiko izan zuen maitetasunagatik merezi du bizkaitar idazle ospetsu honek Euskaltzaindiaren oroitzapen bat. *Trueba eta euskara* nire idazlan honen ardatza bada ere, lau lerrotan biografia labur bat ematea ez da gehiegikeria izango.

Bizkaiko Enkarterrian, Galdameseko Montellano auzoan jaio zen Trueba 1819.eko Abenduaren 24an. Lehen karlistada hasi zenean, Madridera bidali zuten gurasoek soldadutzarik egin ez zezan eta 1847an “Revista Vascongada” eta beste antzeko aldizkarietan idazten hasi zen gero hainbat ipuin eta olerki emango zizkigun idazlea. “Antón el de los cantares” deitzen zioten 1851an *El libro de los cantares* kaleratu zuenetik. Berrogeita hiru urte zituelarik, 1862an, Bizkaiko Batzar Nagusiek Bizkaiko Kronista eta Jaurerriaren Artxibari izendatu zuten eta Gortetik jaioterriara etorri zen 1870ean Gobernadore Zibilak artxibari titulua kendu arte Bilbon bizi izan zelarik. Karlista susmoa hartu omen zion eta bigarren karlistadan, lehenean gertatu zen bezala, Madridera atzerriratu beharrean aurkitu zen berriz Trueba guda amaitu arte. Bilbora berriz itzuli zen 1876an eta lehengo kargu eta arduretan jarraitu zuen 1889.eko Martxoaren 10ean hil arte.

Bizkaiko Kronista eta Artxibaria izan zela esan dugu. Eta esan bezala, 1862.eko Uztailaren 17ko Batzar Nagusiek, *Irukak bat* eta *El euskalduna* egunkariak sortutako giro batetan oinarrituz, burutu zuten izendapena. Batzar horietan euskarak izan zuen bere lekukotasuna: Balmasedako ahalduna zen Mendia jaunak egin zuen Truebaren laudorio hitzaldia eta Jose Migel Arrieta Maskaruaren eskariz euskarara itzuli zuen Antonio Arginzoniz durangarrak. Urte bereko Urriaren 10ean jabetu zen karguekin Trueba jauna eta hemen alboan, Euskaltzaindiak izan-

(*) Txosten hau Banco de Bilboak San Nikolasen daukan egoitzan irakurri zen.

go duen Egoitzan zegoenez orduko Diputazioarena, gure artxibategia egongo den toki berberean bete zuen Truebak bere eginkizuna.

Trueba hil ondoren artxibari eta kronista kargua bete behar zelata lehiaketa baterako deia egin zuen Bizkaiko Diputazioak. Baldintzen artean euskalduna izan behar zela irabazlea proposatu zuen Esteban Azillona diputatuak; baina gero abertzalea izango zen Ramon de la Sota y Llano diputatuak ez zela halakorik behar esan zuen, artxibari batek irakurri behar zituen izkribuak erdaraz zeudelako idatzita. Azkenean euskalduna izan behar zela erabaki zuen Diputazioak. Sei izan ziren hautagaiak 1889.eko Ekainaren 25ean horretarako izendatua zen batzordeak erabakia eman behar zuen egunean: Joakin Mazas Orbegozo, bilbotarra; Agustin Etxebarria Etxaniz, begoñatarra; Bonifacio Ponsol Zabala, donostiarra; Kasimiro Jausoro, gasteiztarra; Ismael Olea Larrio, abandotarra; eta Migel Unamuno Jugo, bilbotarra. Lehenak irabazi zuen lehiaketa, hots, Joakin Mazas Orbegozo jaunak eta hurrengo eguneko egunkari batetan Unamunok, "Manu ausari" izenordearekin, kritika zorrotza kaleratu zuen, urte-bete barruan ezin izan zuen bigarren hondamena jasan eta. Gogora dezagun 1888an Azkuek irabazi ziola euskal katedraren lehiaketa. Ez zuen luzaro erabili kargua Mazas Orbegozok, hurrengo urtean, 1890an, hil bait zen. Eta hemen datorkigu Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Kronista izango zen Karmelo Etxegarai Korta, 1895. eko Azaroaren 28an Bizkaiko Diputazioak beste biei proposatu ondoren, 1896an hautatua. Hau bai benetan euskalduna eta gero euskaltzaina.

Baina goazen berriz Trueba euskaltzalearen haria hartzera. Madriden urte luzeak iragan arren, ez zuen herrimina galdu gure Enkarterriko idazleak eta erdal mundu batetan murgildurik bizi arren euskal herri baten semea zela ez zuen inoiz ahaztu Truebak. Eta euskal hitza aipatzen dugunean ez dugu hizkuntza, euskara, bakarrik gogoratzen, euskal arima ikuspegi guzietatik bait zen Truebaren herriminaren zioa. Inor baino gehiago saiatu zen XIX. mendean gure idazlea Euskal Herria ezagutu eta maiterazten, bere lan osoa —olerkia, ipuina, kondaira, ikerketa historikoa eta etimologikoa— helburu batera zuzendua baita, hots, jatorrizko herriaren aberastasun moral eta sozialak, naturaren handitasuna eta abar goratzera. Gaztelaniaz idatzi bazuen ere —zioskun Arzak-ek nekrologian— euskal izpirituz beteriko idazlea izan zen Trueba. Euskaltasunez kutsaturik zeuden Truebaren lanak —zior Karmelo Etxegarai— munduan zehar gure herriaren izaera eta nortasuna hedatzeko balio izan zuten. Gogora dezagun hainbat hizkuntzetara itzuliak izan zirela beronen lanak, frantsesera, italierara, ingelesera eta alemanierara, argitarapen piratak ere izan zirelarik bere garaian, esate baterako Leipzig-eko Brockhaus etxeak kaleratu zituenak. Eta ikusiko dugunez, batzuren batzu euskarara ere itzuliak izan ziren, euskal edukinagatik euskara bakarrik zekiten euskaldunak irakur eta ezagu zezaten bidezko zelako.

Jose Maria Iparragirre baino hil batzu zaharragoa zen Trueba eta ia sasoi berean joan ziren biak Madrideko desterrura, lehen karlistadako bezperetan. Behin baino gehiagotan topo egingo zuten Gorteko kale eta tabernetan eta gero bertsolariari lan bat baino gehiago zuzendu zion olerkari eta ipuinlariak *El Noticiero Bilbaino* zelakoan (1878-1881), non euskarari buruzko artikuluak idatzi zituen Truebak Bilbora itzuli ondoren: Manterolararen *El Cancionero Basco*, *El vascofilismo de Cervantes*, *El florecimiento de la literatura euskara*, *El habla vulgar de Bizkaia*, eta abar. Baina Iparragirrerekin parekatze hori bien azken urteetararte heltzen da: bertsolaria Ameriketatik etorri zenean herri eta aginteen laguntza eskuratu bazuen, Ameriketatik etorritako diruarekin erosi nahi izan zioten etxe bat Enkarterriko semeari, amets hau hil zelako burutu ez zena; baina balio izan zuen 1895.eko Azaroaren 10ean inauguratu zen irudia Benlliureri agintzeko eta ordaintzeko. Parekatze honetan gogora dezagun baita ere Truebaren osaba bat, amaren neba, *el vasco* eta *el versolari coplero* izenekin ezagutua zela bat batean bertsoak jartzen bait zituen.

Esan dugunez Truebaren idazlan batzu euskarara itzuliak izan ziren eta esan dezagun orain berak ere itzuli zituela inorenak euskarara. ¿Noraino ezagutzen zuen Truebak euskara? Biziki maite zuela ezin dugu ukatu. Durangon 1867.eko uztailean datatu zuen *El libro de las montañas* liburu ederrean “este antiquísimo, original, elocuente y dulce idioma” aipatzen du eta geroxeago “antiquísimo, original, filosófico y expresivo euskara” (sic), bere buruaz zera ere diolarik:

“A la lengua de Vasconia
tiene afición extremada,
porque suena a sus oídos
como maternal palabra
y a expresiva y enérgica
y filosófica y casta”.

Ikusiko dugunez, Poza eta Astarloaren lanak ezagutzen zituen eta atzerriko hizkuntzalariak ere, Wilhelm Humboldt, esate baterako. “La Ilustración Española y Americana” aldizkarian (1875.eko urriaren 20an eta Azaroaren 8an) honako lan hau argitaratuta zeukan: *Exposición al Señorío de Vizcaya solicitando la erección de un monumento a Humboldt y sus antecesores y sucesores en la rehabilitación del vascuence*. Azken hauen artean Luis Luziano Bonaparte Printzea zeukan gogoan. Beste lan batean, *Nombres vulgares euskaros en Bizcaya* (EE, 1882, 19) zera diosku: “Hoy que tantos se ocupan en el estudio de la lengua euskara así en la tierra donde esta lengua es aún la vulgar como en todos los países cultos (menos en la España de allende el Ebro donde hasta aquí ha sido pecado académico tal ocupación) no son enteramente ociosas indicaciones como éstas”. Euskal idazleak ere ezagutzen zituen, hala nola Sebastian Menuiburua honetaz zera esaten digularik (EE, 1882, 42):

“Fue el oyarcense Mendiburu, en suma,
prodigio humano con palabra y pluma”

eta Arnault Oihenart, zeinen atsotitzak eta Esteban de Garibai-renak hartu zituen –Gregorio Muxikak dioskunez (RIEV, 1924, 498-501)– bere liburu hau osatzeko, hots, *Capitulos de un libro sentidos y pensados viajando por las Provincias Vascongadas* (1864). Halako esaera zahar batzu erabili zituen Truebak 1882ko *Calendario Vasco-Navarro* zelakoan, espresuki esanez Iparraldean bilduak zirela. Oihenarten aipamena argia da beste lan batetan ere, Barcelonako argitaldari batek 1882an agindua baina azkenenan argitara gabe geratu zena: *Canciones y tradiciones de la Heptarquía euskara hispano-francesa*, zuberotarraren *Notitia Utriusque Vasconiae* gogoratzen diguna, eta aspaldiko *Zazpiak bat* onartzen zuena.

Euskaraz elkarrizketa bat jarraitzeko gai ez zela Trueba diosku Tomas Etxebarriak (Hermes, 1920) eta are gutxiago bere literatur lanak euskaraz emateko. Baina hau hala izanik ere, beste euskaldun askori gertatzen zaien bezala, “hutsune hau betetzeko ahalegin guztiak egin zituen Truebak –Ricardo Becerro de Bengoak dioskunez (BBFH, I, 39-40)– ez bakarrik euskara ulertzeko eta itzultzeko, baizik eta gramatika estudiantuz, hiztegiak erabiliz eta hizkuntzaren estructures aztertuz. Herrian zehar egin zituen bidaiei esker euskaldun jatorrekin harreman izateko aukera izan zuen eta bertsolarien saioak entzuteko ere, berak *Bosquejo de la Organización social de Vizcaya* liburuan dioskunez. Halako batetan irakurri zituen Balentin Barrio-Otxoak –zeini santu deitzen dion izan baino ehun urte lehenago– amari euskaraz idatzitako gutunak “salpicadas de tiernas frases peculiares sólo de su dulce lengua nativa”.

Euskararen azaleko baino ezagutze sakonagoa izan behar zuen Poza eta Astarloaren lanak jarraituz halako lanetan etimologista agertzen zaigunak: *El nombre de Portugal* (EE, 1882), *Portugalete* (El Averiguador Universal, Madrid, 1871 eta EE, 1882, 242-243), *Nombres vulgares euskaros en Bizkaia* (EE, 1882, 19), *Etimología del chacoli* (Los dos mundos eta EE, 1884, 249-251), *Etimología euskara de la ciudad de Ronda* (EE, 1900, 460), eta *Ensayo de una traducción castellana de todos los nombres vascongados de los pueblos de Vizcaya* (El Noticiario Bilbaino, 1888). Eta euskara ondo ulertu behar zuen gaztelaniara honako olerki hauek itzuli zituenak: Ramon Artolaren *Egun sentia* eta *Illunabarra* (Manterolaren “Cancionero Basco”n lehendabizi eta EE, 1881, gero) eta Felipe Arrese Beitiaren hauek: *Corona de mil siemprevivas al inmortal Calderón* (LIEA, Revista Euskara, EE, 1881), *Los antiguos vascos y los romanos* (Revista Euskara, EE, 1883) eta *Gorbeyako artzain baten kanta* (EE, 1881). Herri kanta batzu ere itzuli zituen, 1864an Madrident argitaratuak (Almanaque del Museo Universal) eta *Aita San Antonio* (EE, 188) eta *Eperrak kantatzen dau* kantuak, azken hau *Lo que canta la perdiz* izenburuarekin (LIEA, 1870, eta “Calendario Vasco-Navarro, 1882). Baina egin zituen itzulpenetatik ezagunena,

behar bada, Iparragirrerren *Gernikako Arbola*-rena izan daiteke. Egañak egindako itzulpen bat eman zigun lehendabizi *El libro de las montañas* liburuan. Baina gero berea eman zigun, zortzi bertsotan, 1879an “Revista Euskara” zelakoan eta 1882an “Euskal Errian”. Gogora dezagun, baita ere, *Canto de Lelo* (LIEA, 1870, Cancionero Basco, 1878, Revista Euskara, 1880), eta *Cantar de Altabiskar* (Cancionero Basco, 1878) apokrifoak itzuli zituela.

Euskal olerki eta bertso batzu itzuli zituen Truebak euskaratik gaztelaniara, ikusi dugunez. Alderantziz, Truebaren gaztelaniazko ipuinak euskarara itzuliak izan ziren, bata egilea bizirik zegoelarik. 1880an Klaudio Otaegik *Lamiaren kantua* euskaratua eman zigun “Revista Euskara”n. Trueba hil ondoren, 1890ean, Antero Apaolazak *El Judas de la casa* itzuli zuen *Pachico Cherren* izenburupean. Itzulpen hau aipatzen zuen Edward Spencer Dodgson-ek Pariseko “Revue des Bibliothèques”en, 1892an. Itzulpen hau berriz argitaratua izan zen 1915 eta 1917an.

Truebaren heriotzaren 25. urtemuga ospatu zenean, 1914.eko martxoaren 10ean, “Euskal Erriaren Alde” aldizkariak lehiaketa bat antolatu zuen Truebaren lanen itzulpenik hoberena saritzatzeko. Lehen saria Jose Manuel Etxeitak irabazi zuen *Creo en Dios* ipuina *Ziñiztuten dot Jaungoikoa’gan* izenburupean itzuliz. Etxeitak berak irabazi zuen bigarren saria *El Expósito* ipuina *Urikoa* izenarekin itzulita emanez. Eta hirugarren saria Nikasio Larreari eman zioten *Juan Palomo* ipuina *Joan Uso* izenpean itzultzeagatik. Saritutako hiru ipuinak Donostian argitaratu ziren 1915ean Karmelo Etxegarai-ren hitzaurre batekin. Aipatu Nikasio Larreak itzuli zuen 1917an *La madrastra* ipuina *Ugaz ama* tituluarekin. Gerra aurrean, 1934an, Mikel Arruzak *El Judas de la casa* berriz itzuli zuen *Etxe kalte* izenarekin.

Labur laburrean baino ez bada ere, merezi zuen Antonio de Truebak aipamen hau heriotzaren ehun urte betetzen direnean. Erdaldun jaio eta Euskal Herritik kanpo euskararekiko maitetasuna agertu zuen gizon honek eta bere kabuz euskalduntze ahaleginak agin zituen euskaldun berri ospetsu honek, merezi ditu gure gaurko txalo eta begirunea. Hala biz.